

ŁUKASZ KRZYŻANOWSKI
Warszawa

WSPÓŁCZESNA KULTURA POPULARNA O HISTORII PRL: OBRAZ EPOKI W KOMIKSACH I TEKSTACH HIP-HOPOWYCH

Abstract

Łukasz Krzyżanowski: *Contemporary Popular Culture on the History of the Peoples' Republic of Poland: The Image of PRL in Comic Books and Hip-hop Songs*, "Historyka" XL, 2010: 111–118.

The Author discusses the communist period of Polish history as it is pictured in selected products of contemporary popular culture. The present paper is based on textual analysis of comic books on the history of PRL (the first ones which appeared after 1989) and hip-hop songs.

Key words: comics, comic books, hip-hop, popular culture, PRL

Słowa kluczowe: komiks, komiksy historyczne, hip-hop, kultura popularna, PRL

PRL ze swoją historią obecny jest dziś nie tylko w dyskusjach historycznych i życiu politycznym. Współczesna kultura popularna również przywołuje wydarzenia z minionej epoki. We właściwy sobie sposób dokonuje syntezy historii lub związanych z nią emocji, tworząc popularną „wiedzę” o życiu w państwie demokracji ludowej. Niniejszy artykuł oparty jest na analizie treści pierwszych komiksów historycznych o PRL-u, jakie pojawiły się w Polsce po 1989 roku. Dodatkowym materiałem analizy są teksty dwóch piosenek hip-hopowych bezpośrednio odwołujących się do PRL. Moim celem jest zbadanie obrazu PRL, jaki wyłania się z wymienionych powyżej źródeł. Analiza tych materiałów umożliwi pokazanie jednego z ujęć najnowszej historii Polski, jakie funkcjonuje we współczesnej kulturze popularnej.

KOMIKS I HISTORIA

Komiks jest szczególnym medium kultury popularnej. Z jednej strony łączy w sobie literaturę, malarstwo i film, z drugiej zaś nie można go utożsamić do końca z którąkolwiek z tych sztuk¹. Nośnikiem treści są w nim słowa i obraz, ale równie istotna jest też sekwen-

¹ J. Szyłak, *Poetyka komiksu. Warstwa ikoniczna i językowa*, Słowo-Obraz-Terytoria, Gdańsk 2000, s. 5.

cyjność i następstwo poszczególnych przedstawień. Ze względu na swą wizualność i przystępność komiks jest świetnym sposobem dotarcia do młodej publiczności. Stąd niemal od samego początku swego istnienia był wykorzystywany do celów edukacyjnych, a czasem (na przykład podczas II wojny światowej) stawał się istotnym narzędziem propagandy – publikowane w Stanach Zjednoczonych opowieści komiksowe dla młodzieży zawierały ukryte treści polityczne².

Album komiksowy może być graficzną powieścią historyczną ukazującą wydarzenia z przeszłości – takim dziełem jest wyróżniony Nagrodą Pulitzera *Maus* Arta Spiegelmana³. Komiks historyczny nie jest zjawiskiem zupełnie nowym, także w Polsce. Już w latach osiemdziesiątych pojawiały się zeszyty o władcach z dynastii Piastów. Polscy rysownicy i scenarzyści nie stronią od historii bliższej czasom współczesnym. Świadczy o tym chociażby antologia *Wrzesień. Wojna narysowana*⁴. Twórcy komiksów zainteresowali się również okresem Polski Ludowej.

Pierwsze komiksy opowiadające o PRL pojawiły się jeszcze w samym PRL. Jacek Fedorowicz narysował w 1984 roku *Solidarność – 500 pierwszych dni*, a dwa lata później Julia Wiernicka i Stefan Man opublikowali *1478 dni Nowej Huty. Kalendarium Wydarzeń Nowohuckich (13.12.1981–13.10.1985)*. Pierwsze komiksy, które traktowały PRL jako historię, pojawiły się na polskim rynku wydawniczym bardzo późno – po 2000 roku, wraz z ożywieniem dyskusji nad historią najnowszą i obchodami okrągłych rocznic: wydarzeń poznańskich, powstania Solidarności i wprowadzenia stanu wojennego⁵. Wykorzystując metodę analizy treści, zajmuję się pierwszymi komiksami o PRL, które powstały po 1989 roku:

1956: Poznański Czerwiec, scenariusz: Maciej Jasiński, Witold Tkaczyk i Wiktor Żwikiewicz, rysunki: Jacek Michalski (2006),

1981: Kopalnia Wujek, scenariusz: Maciej Jasiński, rysunki: Andrzej Janicki, Jacek Michalski (2006),

Książd Jerzy Popiełuszko: cena wolności, scenariusz: Maciej Jasiński, rysunki: Krzysztof Wyrzykowski (2005),

Solidarność – 25 lat: Nadzieja zwykłych ludzi – zbiór czterech nowel komiksowych:

Długi sierpniowy dzień, scenariusz: Maciej Jasiński, rysunki: Jacek Przybylski (2005),

Ostatnia droga, scenariusz: Maciej Jasiński, rysunki: Krzysztof Wyrzykowski (2005) (skrótowa wersja: *Książd Jerzy Popiełuszko. Cena wolności*, stąd nie będzie przeze mnie oddzielnie analizowana),

Powiew wolności, scenariusz: Maciej Jasiński, rysunki: Andrzej Janicki, Janusz Ordon, Jacek Przybylski, Janusz Wyrzykowski (2005),

Sprawdzian, scenariusz: Maciej Jasiński, rysunki: Jacek Michalski (2005),

Stan, scenariusz i rysunki: Jacek Frańs (2006).

² C. Scott, *Written in Red, White, and Blue: A Comparison of Comic Book Propaganda from World War II and September 11*, "Journal of Popular Culture" 2007, vol. 40, nr 2, s. 325–343.

³ T. Łysak, *Szkice z wyobraźni – Josel Joe Kuberta*, „Obieg” 2006, nr 2(74); J. Szyła, *op. cit.*, s. 9; K. Bojarska, *Komiksem w historię*, [w:] *Zagłada Żydów. Studia i materiały*; t. 2, Warszawa 2006, s. 385–391.

⁴ T. Kołodziejczak, *Wrzesień. Wojna narysowana. Antologia komiksu polskiego*, Egmont Polska, Warszawa 2003.

⁵ A. Wiśniewski, *Nienarysowany świat, przerysowana historia. Polska Ludowa we współczesnym komiksie*, „Dekada Literacka” 2006, nr 3(217), s. 40–49.

Ze względu na podobieństwo narracji o Polsce Ludowej, moim dodatkowym materiałem ilustracyjnym są dwie piosenki hip-hopowe traktujące o minionej epoce. Należy jednak podkreślić, iż głównym źródłem analizy pozostają jednak komiksy. Mimo to odnotowanie obecności PRL również w tekstach hip-hopowych jest istotne, gdyż wskazuje, że perspektywa w jakiej ukazywane są czasy PRL przez autorów komiksów, jest elementem szerszego zjawiska zachodzącego w kulturze popularnej współczesnej Polski.

PRL W OBRAZKACH

Na „pierwszą falę” komiksów historycznych o PRL składają się zeszyty opowiadające o wydarzeniach, w których władze komunistyczne w sposób bezwzględny rozprawiły się z oporem społecznym i opozycją demokratyczną – stan wojenny⁶, pacyfikacja strajku górników w Kopalni „Wujek” w 1981 roku⁷ oraz strajki w Poznaniu w 1956 roku⁸ i Lubinie w 1982 roku⁹, w końcu zabójstwo księdza Jerzego Popiełuszki¹⁰.

Bardzo ciekawy jest sposób ujęcia wspomnianych wydarzeń w komiksowych narracjach. Wiele mówi już analiza samych okładek albumów. Jedna z nich przedstawia „konfrontację” uzbrojonego w kamień mężczyzny z czołgiem, na innej widzimy funkcjonariuszy Zmotoryzowanych Odwodów Milicji Obywatelskiej w bojowym rynsztunku (długie pałki, tarcze i karabiny maszynowe) zwróconych ku oddalonemu tłumowi strajkujących górników¹¹. Obrazy z okładek ściśle łączą się z tym, co znajduje się w środku omawianych komiksów. Aparat państwowy PRL przedstawiony jest tutaj jako bezduszna, nieludzka machina wysyłająca czołgi i uzbrojonych po zęby milicjantów przeciwko „społeczeństwu”, które słusznie domaga się swoich praw. Konfrontacja jest nieuchronna i zawsze przynosi ofiary – są ranni i zabici.

Krwawe pacyfikacje w komiksowych przedstawieniach wpisują się w szerszy kontekst całej historii Polski. Tego typu zabieg zastosowano w albumie o Poznańskim Czerwcu, w którym zasadnicza opowieść została poprzedzona przypomnieniem znaczenia terenów dzisiejszej Wielkopolski w państwie pierwszych Piastów, silnego sprzeciwu wobec polityki germanizacyjnej pruskiego zaborcy, Powstania Wielkopolskiego, okupacji hitlerowskiej i sowieckiej¹². W ten sposób władza komunistyczna ukazywana jest jako kontynuacja obcych, wrogich reżimów. Jeden z bohaterów *Długiego sierpniowego dnia* mówi: „Ja już swoje lata mam. Jak byłem w Twoim wieku, walczyłem z hitlerowcami podczas wojny [...] Dojrzelśmy już do tego, aby wszyscy razem sprzeciwić się «Władzy

⁶ J. Frańś, *Stan*, added to the magazine „Przekrój” 2006, nr 49(3207); M. Jasiński, *Powiew wolności*, rys. A. Janicki, J. Ordon, J. Przybylski, J. Wyrzykowski, [w:] M. Jasiński, *Solidarność – 25 lat: Nadzieja zwykłych ludzi*, Zin Zin Press, Poznań 2005, s. 41–52; M. Jasiński, *Sprawdzian*, rys.: J. Michalski, [w:] M. Jasiński, *Solidarność...*, s. 17–28; M. Jasiński, *1981: Kopalnia Wujek*, rys. A. Janicki, J. Michalski, Zin Zin Press, Poznań 2006.

⁷ M. Jasiński, *1981...*

⁸ M. Jasiński, W. Tkaczyk, W. Żwikiewicz, *1956: Poznański Czerwiec*, rys. J. Michalski, Zin Zin Press, Poznań 2006.

⁹ J. Frańś, *Stan...*

¹⁰ M. Jasiński, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko: cena wolności*, rys. K. Wyrzykowski, Zin Zin Press, Poznań 2005.

¹¹ M. Jasiński, W. Tkaczyk, W. Żwikiewicz, *1956...*; M. Jasiński, *1981...*

¹² M. Jasiński, W. Tkaczyk, W. Żwikiewicz, *1956...*

Ludowej»¹³. Bardzo wyraźne jest zrównanie walki z czasów II wojny światowej z oporem wobec władz PRL.

W komiksach historycznych o PRL, między brutalnie pacyfikowanym społeczeństwem a funkcjonariuszami komunistycznego reżimu, istnieje niewidzialna, ale i nieprzekraczalna bariera. Tylko raz zostaje ona przełamana przez dowódcę czołgu wysłanego przeciwko cywilom na ulice Poznania¹⁴. Czołgista odnajduje w tłumie demonstrantów swojego syna, zapomina o rozkazach i odprowadza dziecko do domu. Podobnej przemiany oczekiwać by można od tajniaka robiącego zdjęcia manifestantom, w tym własnej siostrze, jednak pozostaje on wierny swym mocodawcom¹⁵.

Sposób przedstawiania dramatycznych wydarzeń opiera się na modelu konfrontacji, w którym zbyt duża fluktuacja poglądów i stanowisk mogłaby zagrozić spójności całego założenia. Na podstawie analizowanych przeze mnie komiksów można odnieść wrażenie, że ludność polska w okresie PRL dzieliła się na komunistów i „społeczeństwo”. Obie te grupy w komiksowych narracjach są niemal całkowicie rozłączne. Klóci się to z wiedzą historyczną i codziennym doświadczeniem, jeszcze dobitniej pokazując, że kultura popularna nie tylko opowiada historię, ale i ją przetwarza, tworzy własny sposób widzenia przeszłości i pamięci. Z tego powodu komiks może być wykorzystywany jeśli nie do propagandy, to z pewnością do promowania określonego spojrzenia na komunistyczną przeszłość¹⁶.

Omawiane przeze mnie komiksy są skierowane przede wszystkim do młodzieży. Ich przesłanie edukacyjne jest bardzo wyraźne. Z jednej strony zwrócić należy uwagę na ujawniające grozę PRL treści historyczne, z drugiej zaś na ogólne wskazówki „jak zachowywać się przyzwoicie” w trudnych czasach. W realizacji obu tych celów pomaga wprowadzenie do narracji „nauczyciela-przewodnika” i „ucznia”. Role te odgrywają różni bohaterowie komiksowi: stary i młody stoczniovec, polski i zagraniczny dziennikarz, przypominający zjawę dziewięćdziesięcioletek-ormowiec i dziecko¹⁷. Spotkanie z przewodnikiem umożliwia bohaterowi, a przez to również i młodemu odbiorcy, poznanie tła wydarzeń, które znajdują się w centrum narracji. Jest to również okazja do przekazania wskazówek i pouczeń, jak w przypadku wędrowki dwóch stoczniovców po Stoczni Gdańskiej w trakcie strajku¹⁸. Jeden z nich mówi: „Rób jak chcesz. Nie żałuj tylko później, że w tej chwili byłeś obojętny...”¹⁹ Także ksiądz Popiełuszko wykorzystuje spotkanie z młodym księdzem do przekazania swojego przesłania i udzielenia rady, jak pokonywać trudności: „Musisz zatem troszczyć się o swoją cnotę męstwa. Jest ona przewyciężeniem ludzkiej słabości. Zwłaszcza lęku i strachu. [...] Pomagaj innym ludziom stawać się odważnymi dając im własny przykład, a sam będziesz budował swą cnotę męstwa”²⁰. W ten sposób odbiorca nie tylko wprowadzony zostaje w całą historię, ale również otrzymuje stosowny przekaz ideologiczny.

¹³ M. Jasiński, *Długi sierpniowy dzień*, rys. J. Przybylski, [w:] M. Jasiński, *Solidarność...*, s. 7–8.

¹⁴ M. Jasiński, W. Tkaczyk, W. Żwikiewicz, *1956...*, s. 44–46.

¹⁵ *Ibidem*, s. 30–31, 71–74.

¹⁶ C. Scott, *op. cit.*, s. 236.

¹⁷ M. Jasiński, *Długi sierpniowy dzień...*; M. Jasiński, *Powiew wolności...*; J. Frąś, *Stan...*

¹⁸ M. Jasiński, *Długi sierpniowy dzień...*

¹⁹ *Ibidem*, s. 8.

²⁰ M. Jasiński, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko...*, s. 21.

Ze względu na widoczną w przytoczonych cytatach funkcję edukacyjną, komiksy ukazujące komunistyczne represje spotkały się z przychylnym przyjęciem ze strony autorytetów, w tym środowiska dawnej opozycji demokratycznej. Popkulturowy przekaz o opresyjności PRL jest częściowo kształtowany odgórnie, o czym świadczyć może wsparcie komiksu o Poznańskim Czerwcu przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach programu „Patriotyzm jutra”. Wskazując na walory pedagogiczne, Lech Wałęsa, Janusz Śniadek (ówczesny Przewodniczący Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”) i Piotr Duda (ówczesny Przewodniczący Śląsko-Dąbrowskiej „Solidarności”) napisali słowo wstępne do albumu o wydarzeniach w Kopalni „Wujek”²¹. Zgodzili się również, że jest to jedna z najlepszych dróg dotarcia ze współczesną historią do młodego pokolenia. Śniadek zauważył, że temat represji stanu wojennego zasługuje na epopeję, jednak dla młodzieżowego odbiorcy lepszy wydaje się być komiks²². Role edukacyjną albumów komiksowych dodatkowo wzmacniają zamieszczone w nich krótkie artykuły historyczne z archiwalnymi zdjęciami²³.

W omawianych komiksach pojawiają się obrazy, które z powodzeniem nazwać można „komiksowymi znakami PRL”. Nie da się wymienić tutaj wszystkich z nich, ograniczę się jedynie do kilku najistotniejszych:

– Reglamentacja towarów – szczególnie powszechnym obrazem są puste półki i kolejki po podstawowe produkty²⁴.

– Generał Jaruzelski – Wojciech Jaruzelski, czołowa postać ostatniej dekady PRL i przewodniczący Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (WRON), pojawia się jako symbol stanu wojennego i represji tamtego czasu. Szczególnie popularnym zabiegiem jest umieszczenie w tle wydarzeń telewizora z włączonym słynnym przemówieniem generała, podczas którego oznajmił wprowadzenie stanu wojennego²⁵. Jaruzelski pojawia się również w *Sprawdzian*, gdzie został sportretowany z wroną na ramieniu, co jest oczywistą aluzją do akronimu Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego i potocznej nazwy tej instytucji²⁶.

– Cenzura – żądanie wolności słowa pojawia się jako jedno z haseł osób występujących przeciw komunistycznej władzy²⁷. Można napotkać też wzmianki dotyczące kontroli korespondencji²⁸.

– ZOMO i „pałowanie” – znaczący jest fakt, iż nawet w komiksach, które nie opowiadają bezpośrednio o wydarzeniach, w których brały udział specjalne oddziały milicji, pojawia się obraz zomowców bijących manifestantów pałkami²⁹. Funkcjonariusze ZOMO w popkulturowych przedstawieniach urastają do rangi symbolu brutalnego tłumienia przez

²¹ M. Jasiński, *1981...*, s. 4–7.

²² *Ibidem*, s. 6.

²³ M. Jasiński, *Długi sierpniowy dzień...*; M. Jasiński, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko...*; M. Jasiński, *Ostatnia droga*, rys. K. Wyrzykowski, [w:] M. Jasiński, *Solidarność...*, s. 29–40; M. Jasiński, *Powiew wolności...*; M. Jasiński, *Sprawdzian...*; M. Jasiński, *1981...*; J. Frąś, *Stan...*

²⁴ M. Jasiński, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko...*, s. 16; M. Jasiński, *Powiew wolności...*, s. 47; M. Jasiński, *Sprawdzian...*, s. 20; M. Jasiński, W. Tkaczyk, W. Żwikiewicz, *1956...*, s. 19–20.

²⁵ M. Jasiński, *Powiew wolności...*, s. 48; M. Jasiński, *1981...*, s. 8.

²⁶ M. Jasiński, *Sprawdzian...*, s. 26.

²⁷ *Ibidem*, s. 23; zob. M. Jasiński, *Długi sierpniowy dzień...*, s. 16; M. Jasiński, W. Tkaczyk, W. Żwikiewicz, *1956...*, s. 36.

²⁸ J. Frąś, *Stan...*

²⁹ M. Jasiński, *Powiew wolności...*, s. 47; M. Jasiński, *Sprawdzian...*, s. 25.

władze PRL wszelkich przejawów społecznego oporu. W jednym z komiksów znalazł się nawet obraz zomowców uzbrojonych jak do tłumienia demonstracji (w długie pałki, hełmy z przyłbicami i tarcze) patrolujących w nocy ulice miasta³⁰. Kłóci się to z wiedzą historyczną, za to świetnie pasuje do popularnych wyobrażeń o obowiązującej w stanie wojennym godzinie milicyjnej, wzmacnia w czytelnikach wrażenie grozy i opresyjności czasów komunistycznych.

Opowiadając o represjach, komiksy historyczne dla wzmocnienia przekazu odwołują się do emocji czytelnika. Szczególnie ciekawy i skuteczny zabieg zastosowano w *1981: Kopalnia Wujek*, gdzie jedynym narratorem opowieści jest dziecko. Zabieg ten z jednej strony jest zręcznym graniem na emocjach odbiorców – łatwo jest przewidzieć reakcję większości czytelników na krzywdę dziejącą się dziecku. Jednocześnie jest to chwyt umożliwiający wprowadzenie wielu uproszczeń i porównań. Na uwagę zasługuje także równoległe prowadzenie narracji – syn aranżuje bitwę pomiędzy figurkami Indian i niemieckich żołnierzy, a w tym samym czasie jego ojciec odpiera atak oddziału ZOMO na KWK „Wujek”³¹. Autorzy komiksu nie pozostawiają żadnych wątpliwości – wiadomo, kto jest dobrym „Indianinem”, a kto złym „nazistą”. Tego typu zabiegi służą przekazywaniu młodym odbiorcom „pożądanych” emocji.

Nieco inny od reszty analizowanych tutaj komiksów jest *Stan* Jacka Frąsia³². Wydaje się, iż przekazanie negatywnych emocji związanych z życiem w państwie komunistycznym jest w nim dużo ważniejsze niż historyczne wydarzenia, które pojawiają się właściwie w tle. Inaczej niż pozostałe komiksy, *Stan* może być uznany za oddolny wytwór kultury popularnej, gdyż nie został objęty żadnym oficjalnym patronatem.

HIP-HOP I PRL

Jedynie dwa teksty hip-hopowe *PRL (Peja, rap i ludzie)* oraz *PRL*³³ traktujące o PRL, jakie udało mi się odnaleźć, przedstawiają podobny obraz minionej epoki, co komiksy historyczne. Utwory te nie opowiadają szczegółowo historycznych wydarzeń. Zawierają dużo mniej faktów, a więcej impresji autorów na temat stanu wojennego i ogólnej atmosfery życia w państwie komunistycznym. Słuchając tych tekstów, można odnieść wrażenie, iż intencją twórców było pokazanie, jak ciężkie i niebezpieczne było życie w PRL. Stąd w piosenkach pojawiają się, wskazane już przy analizie komiksów, „znaki PRL”. Odnaleźć można bardzo wyraźne przywołania reglamentacji towarów i problemów z zaopatrzeniem: „Kartkowe klimaty – czas żywienia na raty”³⁴, a także:

W sklepach bieda,
 Nie ma cukru i mięsa, banany w święta,
 Na zapisy listy, stałeś w kolejkach [...]
 Kolejki w sklepach, mięso na kartki,

³⁰ J. Frąś, *Stan...*

³¹ M. Jasiński, *1981...*, s. 27–33.

³² J. Frąś, *Stan...*

³³ Peja, *PRL (Peja, rap i ludzie)*, [w:] Peja i Slums Attack, *Najlepszą obroną jest atak*, CD 1, Fonografika, utwór 7; THS Klika, *PRL*, [w:] THS Klika, *Liryka chodnika*, Prosto, CD, utwór 12.

³⁴ Peja, *PRL...*

W monopolowym z alkoholem flaszki dopiero od 13-tej [...] Chciałeś sobie kupić jakieś dzinsy fajne, [...] levisy dostępne tylko w Pewexie za marki albo dolary, Dzieciaki dziś nie dałyby wiary³⁵.

Przywoływana jest również postać generała Jaruzelskiego:

Na ulicy zamieszki, a na ekranie Jaruzelski,
13-ty grudnia osiemdziesiąty pierwszy,
PRL na moje pokolenie rzucił cień³⁶.

oraz brak wolności słowa:

Za głos buntu karalność,
Znałem kilku wywrotowców cytujących broszury,
co zostały po ojcu³⁷.

W obu analizowanych tekstach bardzo wyraźnie przywoływane są represje:

Gdzieś pokitrane prywatki wszystkie,
ORMO i ZOMO robiły czystkę [...] Robienie wody z mózgu w ludzkim umyśle,
To PRL!³⁸

lub:

Mały wtedy byłem nie wiedziałem wszystkiego,
dlaczego i za co zabili Romka Strzałkowskiego,
wiele nienawiści do Związku Sowieckiego³⁹.

Omówione tu piosenki hip-hopowe zawierają określoną wizję przeszłości. Niewiele jest w nich faktów, więcej „obrazków” z komunistycznej rzeczywistości. Obie piosenki znalazły się na płytach zawierających w większości współczesne teksty hip-hopowe, nie pochodzą z wydawnictw poświęconych historii. Potencjalne grono odbiorców obu piosenek jest więc szersze niż w przypadku komiksów historycznych.

PRL, JAKIM GO WIDZA

W pierwszych komiksach historycznych o PRL, jakie pojawiły się w Polsce po 1989 roku, oraz w dwóch analizowanych przeze mnie utworach hip-hopowych przeważa obraz PRL jako epoki pełnej opresji i grozy. Takie widzenie minionych czasów przez kulturę popularną niekiedy nawet zyskuje realne wsparcie ze strony członków dawnej opozycji demokratycznej i współczesnych elit politycznych.

Nie bez powodu opisywane w tym artykule komiksy o PRL zaliczyłem do „pierwszej fali”. Choć w 2007 roku ukazał się zeszyt *Dzieje Nowej Huty komiksem skreślone*, który

³⁵ THS Klika, *PRL...*

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Peja, *PRL...*

³⁸ THS Klika, *PRL...*

³⁹ Peja, *PRL...*

kontynuuje opisane przeze mnie spojrzenie na najnowszą historię Polski, to w tym samym roku wydany został także inny komiks, który przełamał dotychczasową konwencję. Na polskim rynku pojawił się komiks Marzeny Sowy o przygodach Marzi *Dzieci i ryby głosu nie mają*⁴⁰. Chociaż okładka przedstawia małą dziewczynkę stojącą przed uzbrojonymi w pałki, tarcze i nagolenniki milicjantami, to obraz PRL w komiksie Marzeny Sowy znacząco różni się od tego, który opisywałem dotychczas. PRL nie jest tu głównym tematem opowieści, pojawia się jedynie jako sceneria, w której żyje główna bohaterka. Inne są również okoliczności powstania tej publikacji. Marzena Sowa swoje dzieciństwo przeżyła w PRL, ale obecnie mieszka na Zachodzie i swój komiks napisała po francusku. Być może właśnie ów dystans pozwolił jej dostrzec w świecie, o którym opowiada, normalne życie codzienne, a nie tylko grozę, która w nim była (jednak przecież nie zawsze i nie tylko ona). Dlatego w *Dzieci i ryby głosu nie mają* oraz w drugiej części przygód Marzi *Halasy dużych miast*⁴¹ czytelnik znajdzie nie tylko Lecha Wałęsę i stan wojenny, ale również „zdobywanie” papieru toaletowego, zabawy dzieci na klatce schodowej bloku z wielkiej płyty, wyjazdy „maluchem” po dywany do Czechosłowacji czy rodzinne oglądanie *Niewolnicy Isaury*. Wszystkich tych elementów życia codziennego w PRL opisywane przeze mnie wcześniej komiksy „pierwszej fali” zdają się nie zauważać.

Warto odnotować, że „pierwsza fala” komiksów o PRL skupia się tylko na niektórych, specjalnie dobranych wydarzeniach z niemal pięćdziesięcioletniego okresu. Rzeczą wspólną dla analizowanych w tym artykule publikacji jest niebywały ładunek negatywnych emocji oraz mitotwórczy charakter. Opowiadając o ciemnej stronie życia w państwie komunistycznym, komiksy „pierwszej fali” posługują się łatwymi do odczytania, jednoznacznymi „znakami czasu PRL”: kłopotami z zaopatrzeniem i reglamentacją towarów (codzienne trudności), generałem Jaruzelskim (stan wojenny), cenzurą (brak wolności słowa) oraz ZOMO (represje i tłumienie oporu). Zaryzykuję stwierdzenie, iż owe łatwe do odczytania, czarno-białe klisze mogą mieć znaczący wpływ na postrzeganie czasów komunistycznych przez młodych ludzi w Polsce. Rzecz jasna, nie poprzez skalę swojego oddziaływania (nie cała młodzież czyta komiksy), ale poprzez konsekwentne budowanie pozbawionego niuansów i odcieni szarości spojrzenia na najnowszą historię Polski. Wiele wskazuje na to, że ukazywanie grozy i opresyjności PRL jest zjawiskiem szerszym niż narracje komiksów „pierwszej fali” i teksty hip-hopowe – być może należy je uznać za jeden z elementów pewnego nurtu obecnego we współczesnej kulturze popularnej.

⁴⁰ M. S o w a, *Dzieci i ryby głosu nie mają*, rys. S. Savoia, Egmont Polska, Warszawa 2007.

⁴¹ M. S o w a, *Halasy dużych miast*, rys. S. Savoia, Egmont Polska, Warszawa 2008.